

Сәуле Досжанова

А 2007  
93 к

---

---

ҮШІНШІ ЕСІКТІҢ  
ҚҰПИЯСЫ

---

---





Сәуле Досжанова

# ҮШІНШІ ЕСІКТІҢ ҚҰПИЯСЫ



АЛМАТЫ  
2006

ББК 84 Каз 7-4  
Д 64

Кітап Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің бағдарламасы бойынша шығарылып отыр.

Д 64 Досжанова С.

Үшінші есіктің құпиясы. Ғұмырнамалық баян — Алматы: «Қазақпарат» баспасы, 2006. — 260 бет.

ISBN 9965-654-19-0

Журналист Сәуле Досжанова осынау ғұмырнамалық баяны өміріміздің ең жұлынды тақырыбы — ұрпақ тәрбиесі мен тумысынан табиғаты бөлек дарынды адамның зайыбы болудың тауқыметі туралы. Жар көзіндегі өнер адамының бейне-болмысы сомдалған. Бейнеттен бойын тартпай, маңайына шуақ шаша жүріп, болсын деген ілгергі тілеумен даңқ биігіне шыққан адамның арпалысы мен күресі нақты өмірден алынған. Кітаптың тіл бояуы кұнарлы, оқырманды ой мен әрқилы сезім иірімінде ұстаумен ерекшеленеді.

Жүрек шамы қайтсе жарқырап жанады, иықтағы тіршілік қабымызға зілдей етіп не салып арқалап жүрміз деген пәлсапаға жиі жүгінеді.

Д 4702250201  
00(05)-06



ББК 84 Каз 7-4

ISBN 9965-654-19-0

© Досжанова С., 2006  
© «Қазақпарат» баспасы, 2006

## ПРОЛОГ

Француздың ұлы жазушысы Бальзак айтты деген сөз бар: әр адамның тағдыры кілтін тауып жаза білсе бір-бір роман деп. Тағдыр – әр адамның маңдайына жазылған жазмыштың жазуы. Оны жүріп өту әрі күрделі, әрі сан салалы мағналы, әркімнің өмір арбасы әрқалай дөңгелейді. Біреудің тіршілік арбасы әрдайым қырға тырмысса, келесі кісінікі – ойға құлдилап, қанша жоғары тартса да, тырысса да жолы болмай діңкелетіп өтеді. Жалпы жұрттың тағдыр жолы осындай болғанда, онер адамының, әсіресе, “жазушылық өнерді маңдайыма жазған кәсібім мен нәсібім” деп, сол өнердің құбыласына бас қойған кісілердің тағдыры басқаларға қарағанда жүз есе күрделі. Әрі қызықты деп ойлаймын.

Жазушының тағдыры – тереңнен шымырлап, астынан үйріліп ұйтқып аққан дария ағысына үқсайды. Сол дарияның бетіндегі, толқын үстіндегі жүзіп бара жатқан бірер жаңқауықты, яки бірер иірім қойнаууды көзге елестетіп алып айттым... біттім... көрдім... кешіп өттім деуге әсте болмайды. Ол бір жатқан терең тұңғиық. Көбіне мына біздер бетінде толқып ығысқан ағысын қызықтап қана өмір сүреміз. “Пәленше деген қаламгер осындай еді” деп үстірт баға береміз.

Иірімнің бетінен қалқимыз. Тереңіне сұңгімейміз.

Мен білетін жазушы Дүкен, қалың қазақтың қарағай бітімді қабырғалы қаламгері Дүкенбай Досжанов саналы өмірінде 14-тей роман, жиырманьң үстінде хикаят, жүздей әңгіме жазған. 2002-2003 жылдары “Білім баспасынан 14 томдық таңдамалы көркем прозасы жарық көрген, мұның сыртында әлі баспа жүзін көрмеген үш поэма, жас кезінде жазған көптеген өлеңдері, қыруар эссе, естелік, әдеби сын мақала жазған. 15 дәптердей қалың-қалың күнделіктері қаттаулы жатқан аса еңбекқор қаламгер. Жазушының шығар-

машылығы туралы жазылған мақалалардың есебінен жаңылып қалдым. Жүздің үстінде болар.

Шет елде, орыс тілінде, қазақ тілінде жарық көрген кітабының жалпы саны 70-тің үстіне шығады. Қазақстандағы әлем тілдеріне ең көп аударылған қаламгер саналады. Күнделігінің бір тұсына “Республикалық кітап палатасының есебі бойынша 2004 жылға дейін жарық көрген кітаптарымның жалпы тиражы 3 миллион 100 мыңның үстіне шығыпты” деп жазып қойыпты.

Мен мұның бәрін жұбайымды мақтап, аспандату үшін емес, тікелей дәйек пен дерекке сүйеніп келтіріп отырмын.

Жоғарыда жазушы тағдыры – жер дүниені толтырып аққан телегей дария суы секілді, оның көрген қызығы, өкініші, опынысы, мұң мен шері, айтқан сөзі, жүріс-тұрысы, жұмыс істеу тәсілі, бір сөзбен айтқанда тағдыр жазмышы әлгі түпсіз дарияның сан құбылған иірімі секілді десек: мына менің жазып отырған естелік-эссем соның бір қыры ғана.

Ол – жар көзіндегі жазушы.

Дүкеңнің әлгі күнделігінің бір тұсында: “Менің өмірім қадалып іждағатпен жазған кісіге 7 том кітап болар еді”, - деп жазыпты.

Ұлы Отан соғысының қан майданы жүріп жатқанда туған, 60-шы жылдардың бас кезінде қазақтың маңдайалды оқу орны – Қазақтың мемлекеттік ұлттық университетіне түскен, Әуезов сөзімен айтқанда қазақ әдебиетіне “жыл келгендей жаңалық алып келген”, “шалағай Шекспирлер мен толыспаған Толстойлар” деген топқа іліккен, кезінде Мемлекеттік қауіпсіздік Комитетінің қуғынын да көрген, кемелді социализм дәуірін, қайта құру кезеңін де өткерген, Тәуелсіздігіміздің көк туы желбіреген 90-шы жылдар басында жүрегі жарыла қуанған, содан кейінгі рынок реформаларының біразын бастан кешірген Досжановтың өмір жолы жаза білген адамға 7 том болса – болатын шығар, одан асып кетпесе деп ойлады.

Қыртысы қалың 15 күнделіктің (2004 жылға дейінгі) өн бойына көз жүгіртіп отырып-ақ, қаламгердің әлгі сөзінің құрғақ айтыла салмаған жаны бар сөз екеніне көзім жетті.

Менің оқырман қауымға ұсынғалы отырған кітабым – жар көзіндегі жазушы, яғни көбіне отбасындағы өзімнің көрген-білген жазушының мінез қырлары.

Әлемдік сөз өнерінің алтын сандығы болып саналатын “Мың бір түндегі” бір оқиға осы еңбекті бастарда есіме түсе кеткені...

“Бір есік бар – оны ашсаң, жұпары аңқыған, бұлбұлы сайраған жұмақ еліне барасың, келесі есікті ашсаң – жаныңды түршіктірер құбыжық пен жын-сайтанның мекеніне енесің, ал мына үшінші есікті ашуға болмайды”, – деп әлгі есік күзеткен әулие шал кезбе Сандыбадтың қолына саудыраған кілтті ұстатып, өзі кетіп қалушы еді ғой. Мен де сол Сандыбад секілді болдым, үш есіктің алдында тұрмын.

Бірінші есік – жазушының шығармалар еліне апарады екен, ол жағын әдебиет сыншылары талдап, таразылай жатар.

Екінші есік – жазушының таза өмірбаяны, тіршілік сорабы, Дүкеңнің «Үш тағдыр» атты кітабында берілген “Жазмыштың жазуы” деген өмірбаяндық очерктен оқып білесіздер.

Үшінші есік – әлі көпшілікке құпия болып келген, оқырман қауым біле бермейтін, адами мінездері, кәдулігі қарапайым пенде ретіндегі күйініші, сүйініші, езу тартқызар аңқаулығы, мүлт басып қателесуі, күресе білуі, бойын тіктеуі – бір сөзбен айтқанда – Дүкенбай Досжановтың адами болмысындағы тағдыры. Бұл әрі құпия, әрі көпке ашыла бермейтін есік екені шындық.

“Мың бір түндегі” Сандыбад кезбе секілді былайғы оқырман қауымға қызық болсын деп әлгі әулие көріпкел шал айтқан “ашуға тыйым салынған” құлыптың төуекел етіп кілтін бұрағалы тұрмын.

Оқырман қауым соңымнан ілесе бер!

## ЖАСТЫҚ АСТЫНДАҒЫ ЖАЗБАЛАР

*Жазылар естеліктер мен туралы,  
Біреулер жан еді дер өр тұлғалы.  
Біреулер тұлпар еді дер деуі мүмкін,  
Бүтінделмей кеткен бір ер-тұрманы....*

“Мәңгілікке өзіммен ала кеткен, менің нәзік жанымды кім түсінер”, – деп ақиық ақын Мұқағали Мақатаев көзі тірісінде-ақ өзі туралы кімдер естелік айтып, кімдер зар жыларын, өзінің әдебиеттегі орнын :“Әйтеуір білетінім – бір-ақ нәрсе, Кошеді өлең, немесе өшеді өлең”, – деп жазып айқындап кетті емес пе.

Шындығында, өнер адамы өз халқының аузына ілінгеннен бастап даңқ пен дақпырттың ортасында жүреді, аңыз бен ақиқаттан тұратын ел ішіндегі естеліктер көбіне ол кісілер бұл дүниеден бақи жалғанға кошкен соң әрі айтылып, әрі жазылып жатады. Олардың нәзік жан әлемін көз жұмған соң барып түсініп, “аһ” ұрып өкінетініміз қаншама. Өмірдің заңы да солай болар, сірә.

Ал, сол нәзік жанды, өр тұлғалы, асқақ азамат жаныңда жүргенде, оны сүйгенге, оның әрбір қылығын, мұңын, шерін, жақсылығын бағалағанға ештеме пар келмейді екен!

Досының, зайыбының өзіне деген адал сезімін, махаббатын жаныңда жүріп, көріп, біліп, сағынғанын сезіну – ол үшін де шексіз шабыт қой. Ондай бақытты көзімен көріп, пейілмен сезінгенге не жетсін!

Жасыратын ештеме жоқ, Дүкенбай Досжанов екеуіміздің өмірдің ыстығы мен суығына бірге түсіп келе жатқан жұбайлық өміріміз туралы осы бір шығармашылығымды бастауға бірнеше адамдар себепкер болды. Біреуі жұмыс бабымен алдына барғанда фамилиямды қағаздан оқып таң-тамаша болған профессор Талғат Сайранбаев ағамыз:

– Осы сен Дүкенбайдың заңды әйелімісің?

– Иә, – дедім күмілжіп.

-- Менде біреуі оқып еді, оның түрі саған келмейді, – дейді профессор өзімді ренжітіп аламын-ау деген ойында жоқ аңғалдау мінезбен.



– Екі-үш баламыз бар... – дедім отбасылық паспортым осы шығар дегендей.

– Солай ма? Өй, айналайын, бақытты бол! – деп қолымнан алып, төріне отырғызған.

Енді бірі – мені де, Дүкенді де алдынан өткерген, елге қадірлі профессор, әйгілі сатирик Темірбек Қожакеев көкеміз. Ол кісі екеуіміз анау бір жылы Президент әкімшілігінің ауруханасында қатар емделген едік. Түскі ас кезінде үстел басында әңгіме арасында:

– Дүкенбай сені былай... ел-жұртымен таныстырып, заңдастырып тұрып жатыр ма? – деді мейірімге толы дөңгелек көздерін бақырайтып.

– Иә, шешесі қолымда тұрады. Мені кәдімгідей той жасап, неке қиып алған, – дедім.

Бұл аз дегендей жақында бір жазушының әйелі кездесіп қалып:

– Сен әлі Дүкенбаймен тұрып жатырсың ба? Сенімен ажырасып кетгі деп еді ғой! – деп төбемнен жай түсіргендей болғаны.

Міне, осындай әңгімелерді айына бір болмаса да, жылына екі-үш рет естіп қаламын. Неге? Ол некеде тұрақсыз ба? Жоқ жұрт маған күдікпен қарай ма? Әлде жазушының жан сыры әлі көпшілікке жұмбақ па?

Кейбір әйелдер екі-үш күйеуден шығып, базбір еркектер заңды-заңсыз үш-төрт әйел алып жатады, оларға ләм деп ешқандай бөтен сөз айтылмайтын секілді. Жоқ, әлде жазушы Дүкенбай Досжанның отбасы, махаббаты, бүгінгі көрген күні қалай деген мың сан сауал жұрт көкейінен көп көлденеңдейді ме екен?

“Біреу туралы ести бастасаң – атағы жайылғаны. Ол туралы өзің айта бастасаң – даңқы артқаны”, – деген екен бір философ, сол айтқандай, қайтсем халқымның тарихын келер ұрпаққа жеткізем, қайтсем бүгінгіден де тереңдеу зерттеп, анықтау жазам, қайтсем бүгінгіден де алыстау ойлап, көргенімді көркем келісті бояуымен жеткізем деп көзінің майын қалам мен қағазға сарқып, архивтер мен кітапханаларды ақтарып, жанын қаламның ұшына түйіп, өз жазғанына өзі разы болмай, отбасын, бала-шағасын шығармашылық жолына қызмет жасатып келе жатқан “аты жайылып, даңқы артқан” аса қадірменді жазушысына құдай

бір, неке сарайы екі қосып, Түркістандағы Қожа Ахмет Яссауи бабамыздың құдығынан су алғызып неке қиып алған қосағы – Қожахмет тегі Сәуле Мағазбекқызының осынау естелігі – бірге тұрып келе жатқан әрі әдемі, әрі ешкімге ұқсамайтын асау отбасылық өмірінен “Өмір жолы” деген шығармасы деп қабылдарсыз, ардақты оқырман.

2003 жылы “Атамұра” баспасынан “Жыр тәж” деген жинағым жарық көрді, сонда “Сен екеуіміз” деген өлең бар еді. Сол жыр Дүкенбай мен өзімнің отбасылық паспортым секілді сезіледі. Алғашқы парағын ашсақ төмендегіше.

### Сен екеуіміз

Жылдар бойы жинақталған бойымда,  
Мен айтамын, Сен екеуіміз жайында.  
Мендельсонның маршымен Сарайда  
Болған емес дүрілдеген тойым да.

Сен жиырма бес, мен он бесте сызылып,  
Қосылмадық, жастай көріп қызығын.  
Мені ертіп келгеніңде шықты алдан  
Анасынан жетім қалған қыз-ұлың.

Мен – оларға, олар – маған басында  
Байқап-байқап жақындадық расында.  
Ортамызда алтын сандық – Сен едің,  
Үш жүректің сырын ұғып, жасырған.

Үшеуімізді кезек-кезек аймалап,  
Жүргеніңде мына өмірде тайғанап.  
Төртеуіміздің төбемізді түгендеп  
“Айнұр!” - деген бала туды айдан-ақ.

Төртеуіміздің қанымызбен қанымыз,  
Төртеуіміздің жанымызбен жанымыз,  
Араласты осы сәби арқылы,  
Өзің болып барымыз да нарымыз.

Тағдыр қосқан жүргеніңде шашырап,  
Төрт жүректі жинап бір отбасына.

Жылдан-жылға өсіп жатты сол сәби,  
Төрт жақынын қылығымен асырап.

Біз көтерген шаңыраққа бақ кіріп,  
Дос-туыстар ақ батасын жатты іліп.  
Қыз да кетті қиясына өзінің,  
Ұл ержетті, отау құрып, ат мініп.

Өткен күнге, жеткен күнге тоба ғып,  
Жылдар түгіл, ғасыр жатты жаңарып.  
Ата болып, Әже болып отырмыз,  
Екеуіміздің самайымыз ағарып.

Осы жырға жалғастырып 2005 жылы 8 наурызда “Қазақ әдебиеті” газетінде шыққан ақын Қайрат Әлімбектің “Ей, ақындардың жарлары!...” – деген мақаласынан үзінді қосқым келіп отыр. Ойымды толтыратындай ма, қалай. Оқып көрелік.

“...Кім жақсы амал жасайды екен деп сендерді сынау үшін өмір мен өлімді жараттым” (“Мүлік” сүресі, 2-аят). Құран көрімдегі Алланың осы сөзі, әсіресе, ер-азаматтың жар таңдауына қобірек қатысты тәрізді. Ал сол “таңдап үйленудің” өзі берітінгі шаруа. Неге десеңіз, қазақ поэзиясындағы қаламгер жарының бейнесі ежелгі қара өлеңде, батырлар жыры мен лиро-эпикалық дастандарда қапысыз бейнеленіп, жыраулар дәуірінде ердің тұлғасы секілді тіптен жоғары тұрады. “Қыздың ерлігі қырғында” білінетіні де содан. Мұның бәрі сол тұстағы қазақ қауымындағы қапысыз тәрбиеден болса керек. Ал бұл мыңдаған жылдар бойғы қалыптасқан дәстүр кешегі кеңестік кезең әсерінен оңып, ер мен әйел “тең құқықты” болған тұста атыңнан айналайын Әйел-Ананың ауыр жүгін кейбір жеңгелеріміз болмаса көпшілігі ұстана бермей, бүгінгідей нарық кезінде қыз-қарындастар мүлде босаңсығып алғанын – “қоғам борометрі” – ақындар әрәдік ескертіп отыр...”

Қарапайым адамға қай кезде де өмір сүру қаншалықты қиын болса, дарын иесіне екі есе ауыр. Қол күші жұмысынан гөрі ой азабының ауырлығын ұлы Абай: “Тіл өнері – дертпен тең” деген жоқ па? Өйткені, жазушы ағайында демалыс жоқ, күндіз де, түнде де, тіпті тойда да ойланып

көңіл көзімен “жазып” жүреді. Ой азабы қу жаныңа маза бермей қажытқанда ашынасың, аласұрасың... Сол сәтте жаныңды түсінеді деген жан-жарың да азар да безер болар...

.... Күнделікті тіршілік күйбеңінде жүріп сүйген жарың “өзгелерден мықты болсаң, атағың қайда, сыйлығың көні?” деп пендешілікпен тіл тигізуі де мүмкін. “Өлең сатқан мен де бір саудагермін”, – деп Қасым айтқандай, аңғал ақын жел сөзге иланып, алданып та қалады.

.... Иә, ақын болу да, ақынның жары болу да оңай емес. Ойыңызға Оспанханның “Ақынның әйелі неге арық?” деген әңгімесін оралтыңызшы. Сол үйдегі Нұрсұлу жеңешеміз Осағанның шөлкем-шалыс мінездеріне қалай төзгенін бүгіндері жымия еске алады деп ойлаймын”.

“Қасыңда жүрсем қадірім саған жоқ екен, қасыңнан кетсем сағынатының да сол екен”. Арамыздан өткен ақынын ардақ тұтқан әйелдердің өзара басқосуы... Осындайда Зайда жеңгейдің Жұматай жөніндегі жырлары да ойға оралады. Көпшілік ақын ағаларымыздың біразының әйелден бағы жанған. Бұл үйдегі жеңгелеріміздің құлағына “алтын сырға”. Ол кісілердің бейнесі Қадыр Мырза-Әлінің “Ақынға тұрмысқа шыққан әйелге” деген өлеңіндегідей:

..... Бірақ та сен қызықтан  
қалдым деп біл,  
Иығыңа батпан жүк  
салдым деп біл.  
Ақын мені жұбай ғып  
алды деме,  
Мен ақынды бала ғып  
алдым деп біл!

Міне, ақынға тұрмысқа шыққан әйелдің есінде жүрер аталы сөз осы.

“Жүрегіне жүк артып” халық сөзін сөйлеген ақынға жар болу – БАҚЫТ. Ақын Фариза: “Жігіттің азаматтығын таңдаған жарына қарай айырамын” деуі тегін бе?! “Қай мінезі қасиет болса, кісінің сол мінезі қасирет”(М.Әуезов).

“...Төзім деген жақсы қасиет, бірақ ұзақ төзуге уақыт тар” демей, сәл шыдаңыз қаламгердің қалаулысы! Ол да Сізбен ғана бүтін екенін естен шығара көрмеңіз... Әдебиет майданындағы еріңізді тылда жүрген ардагер апаларымыз-

дай күтіңіз. Сонда кешіксе де “майданнан соң иесін әзер тапқан ордендей, ақындарға абырой оралады соңында!” (Жұматай). Сізге де халық құрметі, тарих төрі дайын”, — дейді мерекелік құттықтау мақаласында өзі қатарлас ақындардың көшін бастап келе жатқан дарынды замандасым — Қайрат Әлімбек.

Фариза апамыз: “Ақындардың жарларына ескерткіш қою керек”, — деп жазған сөзі бар, ол шығармашылықпен айналысатын күйеуі бар әйелдің өмірден көретін ащысы мен тұщысы, жан азабы басқа отбасылардан ерекше ауыр болатынын — өз ортасынан көріп жүрген соң айтқаны шығар. Қазақтың үш арысы — Біләл Сүлеев, Ілияс Жансүгіров, Мұхтар Әуезовке серік болған Фатима Ғабитова апамыз: “Мен өзімді өз дәуірімнің әйелдерінен бөлек, биік, бақытты санаймын. Өйткені, менің өткен өмірім — соншама мағыналы, бай өмір. Менің махаббатым — менің ерлерімнің толықтай өсуіне жол ашты. Мен асқан бақыттымын”, — деп жазып қалдырыпты. Өзіне аманат етіліп қалдырылған Ілиястың, Мұхтардың қолжазбаларын НКВД-нің қолына түсірмей бүгінге жеткізген асыл жардың қазақ әдебиетіне де қосқан үлесі ұлан-ғайыр болар деп ойлаймын.

Осыдан шығармашылық адамының жары тек отбасы, ошақ қасындағы әйел, балалардың анасы ғана емес, жазушының әріптесі, оның шығармашылық азатты жолда өсуінің желеп-жебеушісі де болатынын байқаймыз. Наныңыз, сеніңіз, оқырман!

Фатима Ғабитова, Мәриям Мұқанова, Нәйлә Ғабдуллина, София Молдағалиева, Зайда Елғондиева т.б. қазақтың маңдайына біткен азаматтарының шаңырағын ұстап, қазанын қайнатып жүрген аналар-жарлар күйеулері бұл өмірден өткен соң, бірге жүрген күндерінен естелік жазғанын жас жұтып отырып оқыған боларсыздар. Оқуға тұратын дүниелер деп ойлаймын.

Осыдан мың жыл бұрын, “Жастық астындағы жазбалар” деген тақырыппен жапон императорының жас зайыбы, әрі алғыр ойлы ақын әйел танка үлгісімен кітап жазған екен. Ол кітаптың орысша аудармасымен университетте оқып жүргенде танысқан болатынмын. Өзіме ұнағаны: жапонның кара сөзбен жазылған жазба әдебиетінің бастау бұлағы бола тұра оқырманды жіпсіз жетелейтін әсершіл, анық сөз әлпеті,

өмірдің ортасынан ойып алғандай шындығы басым, бояуы қанық тұрмыс суреттері, еріне, піріне деген жолы жіңішке әйелдің ұайымы мол үзілмес ұлы сағынышы еді. “Бір сарайда тұрып, ертеңді-кеш ұшырасып жүрсек те пірімді ынтыға күтіп, жүрегім лүпілдеп сағынып тұрушы едім”, — деген сөзі есімде қалыпты.

Менің жазбаларымның жапон жазушысына тақырыбы ұқсас болғанымен, баяндау тәсілі, оқиға орбуі мүлде өзгеше. Сыр-сұхбат секілді естелік әңгіме ғана. Ағаларымыз көп жазып, сіңлі, інілеріміз кейінгі кездері жиі қалам тартып жүрген естелік — эссе десе де болады.

Қосағым Дүкенбай Досжановпен бірге өткізген күндерімді екеуіміз шүйіркелесе қатар жүрген кезде, бар шындығымен, қызық-шыжығымен, күлкілі әрекетімен жазып, өзіне кітап етіп сыйлағым келді. Қалың оқырманға менің көзімдегі, өзім ғана білетін, өз білгеніммен баяндап берген Дүкенбай Досжановтың мінезі қызық көрінуі мүмкін, әйтпесе, бұл кісі туралы аз жазылып, аз айтылып жүрген жоқ кой.

Дүкен екеуіміздің күнделік жазатынымыз болушы еді, осы еңбекке сол күнделіктер көп көмегін тигізіп отыр.

Бұл кітапты “Үшінші есіктің құпиясы” деп атадым. Жоғарыда айтқанымдай жазушының бірінші құпия есігі — өзіне тән таза шығармалары, соны талдайтын ғылыми зерттеулер мен сын мақалалар. Келесі екінші есік — өз қолымен жазылатын өмірбаяны, ғұмыр жолын жазушының өз аузымен баяндап беруі. Менің үшінші есік деп тұрғаным: жар көзіндегі жазушы тағдыры ғана.

Менің қолжазбаммен танысқан соң Дүкен, бұл кітабынды “Өмір жолы” деп ата, “Жібек жолы”, “Мұхтар жолы” деген менің шығармаларымның жалғасындай болсын”, — деді.

Дүкенмен 1987 жылы шілде айында таныстым. Бұрында жиналыстарда, кітапханадағы кездесулерде көріп қалып жүретінмін. Әйтсе де ол кезде не көп — қолына қалам ұстаған жазушы мен журналист ағайын көп, өзім де қаламмен нан тауып жүрген журналиспін ғой деп, қаламгерге оншалық мән бермегенмін. Ойым орныкпаған кез бе, кім біледі.

Мектепте жүрген кезімде ол кісінің сырт мұқабасында найза ұстап тұрған батырлары бар “Жусан мен гүлдер” деп аталатын хикаяттар мен әңгімелер жинағын оқығаным бар.

Оқиғасы еміс- еміс есімде. Ол кезеңде көп кітап оқығасын ба, Б.Мұқай, Е.Мырзахметов, М.Сүндетов, Ш. Құмарова секілді авторлардың өзім сүйіп оқыған кітаптары секілді санамның бір түкпірінде қалып қойыпты.

Сонымен 1987 жылдың шілдесі, “Жазушы” баспасында корректор болып істеймін. Кезекті еңбек демалысынан келген бетім еді, бөлім меңгерушісі Мәрзия апайымыз: “Өндіріске кеткелі тұр, осыны тездеп оқып шық”, – деп қалың қолжазбаны алдыма әкеліп қойды. Жүрексініп отырып пәпкінің жібін шешіп, қанатын жаздым.

“Д.Досжанов., “Мұхтар жолы”, “роман” деп титулге жазылыпты. Пәпкінің ішкі сол қанатына автордың қолымен “қол тигізбей оқыңыз!” деген ескертпе жазуын көріп, шошып кеттім. Дереу Мәрзия апайға шағынып: “Қате тапсам қалай қол тигізбеймін, апай!” – деп үрейімді білдіріп жатырмын. Ол кісі: “Ой, құдай-ай, қорықпай оқи бер, қолжазбаның тазалығына әсіре пысық Дүкештің мінезі ғой ол”, – деп басалқылық жұбату айтты. Қолжазбаны оқи бастадым.

Ертесіне, жоқ, үш-төрт күн өте автордың өзі келді. “Қолжазбамды кім оқып жатыр, графиктен қалып барады, тездетсінші”, – деп бір аяғы үзеңгіде тұрған кісіше Мәрзия апайға асығып - үсігіп бір нәрселерді айтып жатыр. “Қолжазбаң анау төрде отырған қызда, содан сұра”, – деп меңгеруші апайымыз, әлгі кісіні өзіме сілтеді. Автордың қолында үлкен қара дипломаты бар, сыпайы сәлемдесіп жаныма тақады. “Қалай екен?” – деді жұғымды, жұмсақ үнмен. “Қайдан білейін, ағай, қолжазбаның мазмұнына, сапасына редактор жауап береді, біздің міндетіміз орфографиялық, пунктуациялық, еміле қателерін түзетіп жіберу”, – дедім. “Сонда да оқыған кісіні жетелей ме екен?” – деді. Ішімнен “мына кісінің пікірімді сұрағаны несі” деп түсінбей тұрсам да журналистігім жеңіп: “Оқиғасы қызық секілді, әйтсе де сөйлемдері ауыр ма, қалай”, – деппін. “О, ойлы оқырман болдың ғой онда, тездетіп оқы, көп кешіктірмей баспаханаға жіберелік, онсыз да редакторым Шәрбану Құмарова біраз шашымды ағартты... атың кім, айналайын?” – деді даудыраған ашық мінезбен. Атымды атадым. “Ендеше есіміңді жазып алайын”, – деді қолжазба авторы, дардай кісі.

Әуелі қара дипломатын ашты, іші толы қобыраған қағаз, дипломатты ашық-шашық күйінде үстелімнің бір шетіне

қойды, ішінен қаламсап па, қағаз ба, бірдемелер іздеп біраз аударыстырды. Бір мезетте тілдей газет қиындысын алып, атымды жазып, ішіне қайыра салды. Дипломаты жабылмай біраз әуреленді. “Ал, қош, хабарласып тұрамын!” – деп дардай кісі келген ізімен шығып кетті. Дардай деймін-ау, сол жылы Дүкең 45 - жаста болатын, маған Әуезовтей көрінген. Мен 27- ге аяқ басқамын.

“Сонша әуре болардай, есімім есте сақтауға оншалық қиын емес еді ғой, әлгі кісінің осыншалық күйбендеп қалам мен қағазға жармасқаны несі екен” деп іштей таң қаламын. Мәрзия апайымыз жымыып күледі: “Дүкештің жүріс - тұрысы осылай, ешкімге ұқсамайды, қанша кітабын шығарып келеміз... табалдырықты алғаш аттаған күйеу баладай ылғи ызылып-сызылып тұрады”, – деп мінездеме беріп жатыр. Алғашқы танысуымыз осылай өтті.

Келе-келе бастығымыздың бір сөзі нағыз шындық екеніне көзім жетті. Ол “ешкімге ұқсамайды” деген сөзі еді.

Ешкімге ұқсамайтын мінезімен сол кезде жабырқап бұлт басып жүрген көңіліме жылы шуақ септі. Көңілімнің төрінен орын алды. “Әйтеуір осы кісінің етегінен ұстасам қор болмаймын-ау” деген ой уақыт өткен сайын көкейіме нық орнай бастады.

Біз танысқан жылы Мұхтар Әуезовтың 90-жылдық мерейтойы болатын. Мерейтой 28 қыркүйекте, сол кездегі Алматыдағы Республика Сарайында өтпекші екен, соған Дүкең екі адамдық шақыру қағазын әкеліп берді. Салтанатты жиынға өзіммен бір үйде тұратын, абитуриент кезден бірге келе жатқан досым Нәжмадинова Әсираны ертіп бардым. Дүкең де келді, алдыңғы қатарда үлкен азаматтармен бірге отырды. Кеш аяқталғанда есік аузында кездесіп қалып, бас изеп қана амандасты. “Қандай тәкаппарлық! Ең болмаса өзі шақырған кеш ұнады ма деп те сұрамады-ау” деп іштей ренжіп қалдым.

Ертесіне сенбі - жексенбі болды, дүйсенбіде жұмысқа келе “Мұхтар жолын” оқуды жалғастырып отырсам, есіктен сызылып Дүкенбай Досжанов кіріп келеді. Мен өкпелі едім... Соны тап басып: “Сен өткенде маған ренжіп қалмадың ба, айналайын. Жаныңа баруға жүрексіндім...” – дегені.

Ол жылдары мен тағдырға да өкпелі едім. Өз жүрегім қалаған мамандығымды алғаныммен мені газеттер журна-



лист етіп алмады, жазуымда кемшілік табылмаса да қолымды ұзартар жебеушім болмады. Бас редакторлардың таныстықпен бір сөйлем жаза алмайтындарды бөлімге қызметке алып, мені есіктерінен қаратпаған әділетсіздігін көп көрдім. Жаныма жылу, өміріме серік болар деп қосылған азаматым жалған намысты, қатыгез болып кездесті. Жеті жылға жуық көрсеткен қорлықтарына өзер шыдап жүрдім.

Соңғы жылы екеуіміз заңды түрде ажыраспағанмен бөлек тұрып жаттық. Мен Әсирамен бірге тұратынмын. Қайсыбірін айтайын, жыр тілімен жеткізгенде:

Сезімсіз, жылусыз тірлікке ет өліп,  
Жылап атырған тандардың өтеуі.  
Өзің боп үзілген үмітті жалғады,  
Жүргенде тірліктің кетіліп кетеуі...

Біреуден жылы сөз естісем, жүрегім қан жылайтын. Дүкеңнің: “Жаныңа баруға жүрексіндім”, — дегенінен тебіреніп кеттім. Сол күні Дүкең мені түскі асқа шақырды. Өзі Жамбыл қаласына (бүгінгі Тараз) оқырмандарымен кездесуге кетіп бара жатыр екен, “келген соң кездесіп сырласайық”, — деді. Өзі сондай сыпайы, парасатты болып көрінді алғашқы кездесуімде.

Тараздан келген соң “Алатау” санаторийіне барып демалып жатыр екен, сонда қонаққа шақырды. Алатаудағы алма бағының ағаштарының қызыл ала кілемдей төселіп жатқан жапырақтарын басып ұзақ қыдырдық. Сол күні-ақ, Алла тағала екеуімізді бір-біріміз үшін жаратқанын сезіндім. Тек біздер адасып жүріптіз... Дүкеңнің бұрынғы әйелі Мәриям Жақсылыққызы ұзаққа созылған аурудан қайтыс болғанын, ұлы мен қызы және қарт анасы барын, әйелі қайтыс болған соң ауылдастарының ақылымен асығыс үйленіп, екі жылдан соң әлгімен тіл табыса алмай қинала жүріп ажырасқанын, одан қызы бар екенін айтты.

Мен де тағдырымның бұралаң жолдарын жасырмай жеткіздім.

Бөлмесінің терезесі алдындағы жалғыз қайыңға қарап тұрып ұзақ жылағаным есімде. Содан бері жыл мезгілінен — күзді, ағаштан — қайыңды жақсы көремін. Алтын сары жапырағы төгілген жолдармен жүрсем, Дүкең екеуімізді табыстырған алмалы бақты сағына есіме аламын.

Үш күннен кейін Дүкеңнен хат келді  
“1987 жыл, 11.10

Жанымның желеуі, желеп-жебеушім,

Ақиқатым мен ақкөңілім менің! Сен кеткен соң көңілім таспен бастырғандай болып, бөлмем құлазып, үйге сыймай кеткенімді көз алдыңа елестетсең ғой. Өмір бойы сені іздеп жүр екенмін ғой енді байқасам. Өзіңнің мінезіңе қарайлас, сезімдес, ойлас, қиялдас адам таппай, өзіндей ар жақ, бер жағы түгел көрінген шыныдай асылды таппай, өз-өзімнен іштей булығып, тұншығып келіппін ғой. Іш сарайымды ашып кеттің ғой!

Енді тәңір шеберден жалғыз тілейтінім – көңіліңді кір шалмаса, мен туралы не қилы сөз естісең де – жоқ, Дүкең өз ішіндегі шоқты өзі үрлеп өшірмей, еңбегін еміп, ақ-адал тіршілік кешіп келе жатқан сәулелі азамат деп нық сенсең!.. Маған деген жақсы көру сезімді өшірмесең болғаны!.. Өзге колеңкедей келеңсіз шырғалаң, өрмекші торы біртін-біртін жеңіліс тауып жойылар. Жалғыз адамға жаманшылық жасап көрмеппіз, кісінің ала жібін аттамаппыз – бізге де бақытты, шуақты, жайбарақат, бейқам күндер бұйыратын шығар. Жанымның жұбанышы!

“Жазушының айнасы – халық” дейді ғой; тап осы кездегі менің айнама - өзіңсің!

Саған қарап бой-басымды түзеп көрейінші, сенің тілеуіңді тілеп көрейінші!

Өзіңнің Дүкең!

11. 10. 1987”, – деп ақтарылыпты.

*Содан кейін екінші хаты жетті сағынышпен.*

“1987 жыл, 14.10.

**Қадірлі Сәулешім менің!**

Әр адамның жан дүниесінде сыртқа сездірмей сыйынып жүретін өз құдайы болады: менің қазақ топырағындағы құдайым - Әуезов. Сол кісінің әруағы, сезім әлемі табыстырды бізді. Бәлкім, мен Әуезовты жазбағанымда, “өзге де кітабым жетеді ғой, соны қидалап, жөндеп жүріп жан ба-

ғайын, тұрмыста, тіршілікте жетісіп жүргенім жоқ, осы ата-ғым, осы тапқаным жетер, — дегенімде, Сенімен ұшыраспауым мүмкін еді ғой, ұшырассақ та бір-бірімізді жүрек бүлкілімізге дейін ұғып, түсіне алмас едік. Күн сайын кітапхана түпкірінде ыстық ауаға қаталап, қағазға үңіліп, Әуезовке табынсам — сол кісінің ұлы әруағы мені бір жақсылыққа, жарық дүниеге бастайын деген екен. Бұл күндегі жарық дүнием - Сен болдың, Сәуле!

Бір-бірімізге жалған сөйлемеуге, адал жүруге, жанымызды түсініп қызмет қылуға сол кісінің алдында ант берейікші! Жүрер жолың әлі алыс, сол жолда көптеген қиыншылыққа кездесерсің, жабырқарсың, бәз бірде жалғызсырарсың (кісі өмір бойы жалғыздыққа қарсы күресіп өтеді емес пе); соның бәрінде еңсенді тік ұстап, балалар алдында үлгі болып өтсейші сен де!

Тіршілік сапарың аяқталар кезде артыңа ұзақ қарап, “жүрегі қазақ деп соққан үлкен азаматқа, аты, есімі бар азаматқа жар бола білгенмін!” - деп мақтанышпен тебірене тіл қатар, уайымсыз көз жұмар күнге жетші деп тілеймін. Мұңлы сөзбен от болып лапылдаған көңіліңді басқаным емес, ертеңгі күніңді, ертеңгі ерлігіңді болжағаным болар.

Қиналған кезінде Әуезовтің аруағына сыйын, менің сен дегенде ырғағы, бояуы өзгеше сөзіме сен.

Жайраңдаған сезгірім, білгірім менің, жақсы жүр!

**Өзіңнің Дүкен”.**

Сонымен Дүкенбай Досжанов роман жазуды қойды, түнімен ғашықтық хаттарын жазады, ертесі маған жолдайды. Мені біреу осынша жақсы көреді деп күтпегем, алғашында сенбей жүрдім. Үшінші хаты келгенде барып Әсираға оқытып, сырымды ақтардым...

**“1987. 16. 10.**

**Сәулешім, сағыншым.**

Келешек күндерден үмітім менің!

Қалай, қайтіп жүр екен деп ойлап қоямын өзіңді. Пәленбай күн тілдескенде бір нәрсені айтуды ұмытып кетіппін, әркімге жалтарма сөз айтамын деп, мына жүрісімізді құрбы қыздардан, дос-жараннан жасырамын деп, аузың жалған

сөйлеуге қалып алып кетпесіңші! Мені өзіңе тартқан нәрсе табиғатыңның тазалығы – сол таза, сезімтал, жалтағы жоқ, шынайы қалпыңда қалшы өмір бойы. Кісіге өмір бір-ақ мәрте беріледі емес пе, түлкі бұлаңға салып сөзімізді арзандатып, мәнсіздендіріп қайтеміз, құдай берген жанды құдай алады емес пе.

Баяғы мінезінде қалшы!

Өзің білесің Федор Михайлович Достоевскийдің бірінші әйелі ұзақ ауырып қайтыс болып, қарызға батып, қағажу көріп жүргенде, кәрі қыз боп отырып қалған Мария деген стенаграфистке үйленеді ғой, “Игрок” романын бір айда диктовка жасап шығады сол әйелге. Енді екеуінің арасындағы махабаттың айтуы жоқ, ара жас айырмашылығы үлкен бола тұра қандай бір-бірін сүйген десейші! Достоевскийдің сол әйелге жазған хаттары тақауда бір том болып шыққан, менде бар, “аяғыңды сүйейін, ... мың мәртебе бауырыма басамын...” - деп аяқтайды ылғи жазушы хаттарын. Базбір ұяттау сөздерді редактор текстен өшіріп отырған, коментарийінде бар. Қорыта айтарым – сені мен менің жан әлеміміз тап солай ғана жақындассыншы деп тілеймін. Хаттарымды сақтарсың!

Өзіңнің Дүкеңің”, - дейді.

Мен Дүкеңнің әрбір хатын бойтұмардай әлі сақтап келемін. Осы кітапта ол хаттар: “Сенің жазған хаттарың-ай, хаттарың...” – деген арнайы тарауда талдап беріліп отыр. Жасыратын сыр жоқ, оқып танысып көресіз.

Осы хаттардан бастау алған екеуіміздің сезіміміз отбасылық өмірге ұласып, жазушының шабытына-шабыт қосып халқына үлкен-үлкен еңбектер жазып беруіне себепкер болды, мұның үстіне былайғы өмірде жақсы достарымыз, жанашыр ағайындарымыз көп болды.

Сол кезеңдегі Дүкеңнің, әрі өз басымнан өткен оқиғаларымыз аты сәл- пәл өзгертілген кейіпкерлердің көңіл - күйі арқылы 1993 жылы жарық көрген “Таразы” романында біраз тәптіштелген. Сонымен 1988 жылғы 30 қаңтарда некеге тұрдық.

Дүкең көбіне тұйық мінезді, жарқылдап, қарқылдап жүруі кем, әрқашан терең оймен жүретін адам.

Өз басым керісінше, бір үйдің жалғызы, кемпір мен шалдың еркесі болып өскесін бе, жиын-тойды, қызықшылықты жақсы көретінмін. Үйден кісі үзілмегенді, үйдегі барды біреумен бөліскенді, қиналған кісіге көмектескенді жаным жақсы көреді. Бұл ретте екеуіміз екі полкостің адамымыз.

Осы ретте концертке баруды қалай қойғанымды айта кетейін. “Азия дауысы” фестивалінің жаңа басталып, елді елеңдетіп жатқан кезі. Жақсы көретін құрбым: “Сендер де барындар!” – деп қорытынды жабылу рәсіміне екі билет әкеліп тастады. Дүкеңе бір апта бұрын айтып қойдым, сол күні жұмыстағы Дүкеңе телефонмен “кешке концертке барайық” – деп айтып едім, “уақытыңда көрерміз” – деп қоя салды. Мерзімді уақытқа ең тәуір киімімді әзірлеп, Дүкеңнің костюм-шалбарын үтіктеп “осы кеш тауға тартып кетеміз” деп күпті көңілмен күтініп отырмын. Жақсы әртістердің әнін, сазын естуге жасымнан құмармын. Концерт басталуға екі сағат қалды, үй иесі жоқ; бір сағат қалды, жоқ. Медеу айдынына такси ұстап жетудің өзі бірқыдыру шаруа.

Ойынның басталуына жарты сағат қалғанда, телефон сылдырайды, сым ұшындағы Дүкең: “Кешір, ұлттық қауіпсіздік комитетінің архивінде отыр едім, рұқсатты түстен кейін алып, керекті құжаттарды әлгіде ғана алдыма әкеліп берді, кеш қайтатын секілдімін”, – дейді. Ашуым тұтанып кетеді: “Ау, апта бұрын келісіп қоймап па едік, концертке барамыз деп!..” “Енді мына құжаттарды қарап бітіре алатын емеспін”, – дейді үні тым-тым бәсеңдеп. “Қарай берсе қағаз таусыла ма, төрт қабырғаны күзетіп отырған көңіліме неге қарамайсыз?!” – деп өкпемді қара қазандай ғып көп нәрселерді айтып жатырмын. Ақыры “жазуың да, өзің де...” деп телефон трубкасын тастай салып, енеме баланың тамағын даярлап беріп, тауға жалғыз тартып кетемін.

Әйтсе де Абай даңғылының басына жеткенде ашуым су сепкендей басылып, қой, ө, жалғыз желіккенім жараспас, бәріне көнейін, көндігейін деп көлеңкеше көшені жаяу аралап, кештетіп қайтып келдім. Дүкең үйде екен, 37 жылғы зұлмат құрбандарының тергеу хаттамасы, түсініктемесі, өзге де деректерді көп тапқанын... келешекте сол құжат ізімен кітап жазғысы келетінін... жыр ғып біраз даурықты. Менен қайда бардың деп еш сұрамады. Арадағы өкпе-наз лезде

ұмытылып үлгерді. Кейінше сол алашапқын ізденісінің арқасында “Абақты” деген очерктер кітабы дүниеге келді. Кітап жазушының атын көп биіктетті.

Сөз басында бұл кісі “ешкімге ұқсамайды” деп едім ғой: келе-келе, жүре-бара түбегейлі түсіндім, көп уақытын Орталық архивте, ұлттық қауіпсіздік комитетінің архивінде, кейінше Президент архивінде өткізіп жүреді. Жазу десе — дүниені ұмытып кетеді.

...Әрине, жазушы шіркін де қарапайым пенде. Барлық уақытта ойға алған нәрсесі ақ қағазға маржандай тізіліп түсе бермейтін болуы керек, ойы бөлінеді, саушылығы кемиді, немесе үйіріліп үстелге отырған кезінде көңіл қошы болмайды, сол кезде я жынынан айрылған бақсыдай, я алыс сапарда әлсіреп жүйкесі тозған жолаушыдай өзін - өзі жек көріп, қарадай мазасызданып кетеді. Үй ішіне жылуы азаяды. Не болса соған шырт ете қалып, өзін де, маңайындағы өзгені де жеп қоя жаздайды.

Осы “өзін-өзі жеу” дегеннен шығады.

Жылына бір мәрте я бауырдың, я асқазанның әлегімен ауруханаға түсіп, емделіп шығады. Ауруханаға жатарында ылғи жеке бөлме сұрайды. Қағаз, қарындашын дипломатына сықап салып алады. Оңаша бөлме тисе болды, ертенгілік, кешкілік, уколы мен өзге ем-домның арасында уақытын үнемдеп шұқынып жазып отырады. Бірде ауруханаға халін білейін деп кірсем, Емдеу орталығының Бас дәрігері Бекмахан Құралбаев палаталарды аралап, қасында кілең ығысқан ығай мен сығай ақ халаттылары бар, тексеру жасап, емделушілердің жағдайын біліп жүр екен.

Дүкең жатқан палатаның есігін ашсам, Бас дәрігердің даусы естіледі. “Сіз мұнда кітап жазуға келдіңіз бе, әлде ем алуға келдіңіз бе?” — деп кейіс білдіреді. Дүкең: “Демалыс сағатын пайдаланып жатқаным ғой”, — дейді. Бас дәрігер: “Демалыс сағаты демалуға, режим сақтауға беріледі, ал, сіздің төсегіңіз, үстеліңіз қағаздан көрінбейді... мынау көзілдірікті басып кете жаздадым... ана қолжазба желмен ұшты... Ұстаңдар!.. жинаңдар!..”, — деп қолын сермелеп ашуланып палатадан шығып бара жатады. Ішке енемін. Дүкең қолжазбаларын жинастырып: “Тарауды жедел бітірмекке дүниені ұмытып отырғанда үйіліп үстіме келе қалды”, — деп ақталған сыңай танытып ауырған, сыздаған, сырқыраған жерлері енді

ғана есіне түскендей, дәрі-дәрмегін іздестіріп қарбаласа бастайды. Бұл — бұл ма. “Сарыағаш” шипажайына шілде айында, бұрынырақта бір барғанын айтып әңгіме етіп отырады.

Оқиға былай болған секілді.

“Сарыағаш” санаторийіне Оразгелді Түктібаев есімді азамат бас дәрігер болып тұрған кезде ем-дом алуға барыпты. Әлгі азамат Дүкең жеке бөлме бергізіпті. Жоспарда тұрған кітабы бар көрінеді. Қыркүйек айында қолжазбасының бас — аяғын жинақтап, көлемін толықтап, машинкаға басқызып баспаға өткізу керек қой. “Жолбарыстың сүрлеуі” атты кітабына бір хикаят қосу керек, сонда ғана жинақтың құрылымы, басталуы, аяқталуы түгелденбекші. Шипажайға келген жазушы өзіне-өзі іштей уәде беріп: қайтсем де ойға алған әлгі хикаятты жазып бітіруім керек деп, шарт қояды. Ол үшін күніге 6-7 бет жазу керек.

Әлгі оңаша бөлмеге орналасады. Түске дейін жүгіріп ем-дом қабылдайды. Сағат 14.00-тен үстелге жүгініп отырады. Шілденің ыстығы бөлменің ауасын сірінке шаққандай тұтандырып, қапырық етіп жібереді. Дүкең біраз жұмыс істеген соң, бір жағы шипалы судың әсері, бір жағы шілденің ыстығы жеңіп, қалғып-мүлги бастайды. Басын суға малып кеп отырады, әрәдік бөлмені кезіп шығады, болмайды, құс ұйқы еңсере береді. Сонда үшкір түйреуішті алады екен де, сол білегін ауырта пісіп жібереді. Қан шығады, білегі сыздап ауырған соң ұйқы қашады. Бас алмай жаза түседі. Осылайша өзін-өзі түйреуішпен піспектеп, ұйқыны қашырып отырып, межелі беттерді жазып шығады. Кеште де солай. “Кешқұрым терезенің алдынан сылдыр, сыңғыр етіп күлісіп өткен ермек іздеген қыз-келіншектің үні құс ұйқыдан да жаман болды” дейді Дүкең кейінше күліп.

“Күміс керуен” хикаятын білегімді түйреуішпен піспектеп, Оразгелді інімнен ұрыс естіп жүріп жазған дүнием еді ғой”, — деп Дүкең баз бірде естелікке жүгінеді.

“Еврей ұлтында жақсы бір қасиет бар, — дейді, — бала жастан бір кәсіпті таңдап алады да, соны өмір бойы айналдырады, сол кәсіптің теңдесі жоқ шебері болып шығады; ал, біздер, қазақтар, көп кәсіптің басын шаламыз деп ұшып - қонып жүріп шеберлікке жете алмай қор боламыз”.

Шындығында, қаламгер өмірдегі өз ісінің шеберлерін жақсы көреді. Өмір бойы сызумен, сәулетшілікпен айналысып жүрген, Қазақстанның рәмізін жасаған, бір кезде мектепте бірге оқыған Жандарбек Мәлібековті төбесіне көтеріп құрметтейді. Өмір бойы аударма ісімен шұғылданған шебер жазушы Герольд Бельгермен де жұбы жазылмай келеді. Қара сөздің қас шеберлері Мұхтар Мағауин, Әбіш Кекілбаевты сұрапыл еңбекшілдігі, таңдап алған өз істерінің шебері болғаны үшін өзіне ылғи үлгі тұтып, аузынан тастамай мақтап, сол арқылы өзінің де биікке көтеріліп жүргенін аңыздай қып айтып отырады.

“Мінез біреуге бақ, біреуге сор”, – деп отырады Дүкен. “Шаруамыздың алға жылжуын, я шөт-шәлекейі шығып шалқая түсуін, я жолымыздың болу- болмауын осы жүрген біздер көбіне-көп сыртқы себептерден іздейміз. Пәленше отінішімізді түсінбеді, сөйлескісі келмеді дейміз. О, ол кісі барып тұрған оңбаған екен, жолымды кесіп, аузыма түскелі тұрған несібені орта жолдан қағып кетті дейміз. Өмірде осындай мың сан сылтаулар кесе көлденеңдейді. Ал, байыбына барып, тереңдеп ойласақ – көп жәйттер өзімізге байланысты”.

Кісімен сөйлесудің өзі үлкен өнер. Тіл табысып түсінісу – ғажайып көңіл күйін туғызады.

Адамды өмір сүруге құлшындырады.

Дүкеннің мінезі тұйық, жарқылдап ашыла қоюы қиын. Көбіне зілбатпан ойды арқалап жүргендей, жабулы қазандай күй кешеді. Соған қарап құрбы - құрдастары ойлайды: жеке жайылған саяқ жылқыдай, өзгемен аралас-құраластығы кем адам деп. Шындығында, олай емес. Достары көп, Қазақстанның қай түкпірінде де ұшыраса қалса атынан түсіп сәлем беретін жақсы інілері мен достарының қатары мол-ақ.

Дос-жаран табуға ылғи екі мінезі жол ашады деп тұжырамын. Біріншіден: кісіні жерге, руға бөліп қарамайды, ісіне, қабілетіне сай бағалап, өз мүддесін жылы жауып қойып, сол кісінің орнына өзін қоя отырып түсінісуге күш салады. Екіншіден: лауазым таңдамайды, қай-қай мамандық иелерімен де тіл табысып шүйіркелесіп үлгереді. Мектепті алтын медальмен бітіріп, көп кітап оқығаны да себепкер шығар. Мысалға, кейінгі кезде қазаққа жер мәселесі үлкен